

УДК 347.77.043

Величко О.,

ЮРИДИЧНІ ФІКЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено короткому огляду правової природи юридичної фікції та способів її застосування у цивільному праві, розглядаються особливості застосування фікції в цивільному праві.

Поняття «юридичні фікції» - загальнотеоретичне поняття. Узагалі юридичні фікції - це інструменти в юридичній техніці, інтелектуальні методи абстрактного характеру, які використовуються для аналітичної роботи в різних галузях знань.

Поняття «фікції» можна визначити як:

- спосіб розробки права, за якого юридична ситуація створюється при незнанні або очевидному протиріччі з конкретною природною дійсністю;
- юридичний прийом, який стане обов'язковим для всіх і перебуватиме під захистом від опротестування будь-ким;
- юридичне утворення, що суперечить реальності, але використовується для досягнення ряду юридичних наслідків або бажаних судових рішень.

Для визначення особливостей застосування юридичних фікцій визначимо основні їх властивості:

- не підлягають оспорюванню;
- ґрунтуються на аналогії (юридичними фікціями є також найбільш імовірні статистичні випадки, типові обставини чи умови, які приймаються за дійсність без урахування винятків);

Modus procedendi - спосіб досягнення мети.

Lex de futuro; iudex de praeterito - закон діє на майбутнє, суддя розглядає минуле

- мають абстрактний характер (фікції створюють абстрактний, ідеальний випадок і, відповідно, однаково регулюють відносини одного типу, які визначені в гіпотезі);
- інтелектуальний прийом (спосіб), який означає, що фікція - породження людського розуму, зумовлене його ж потребами;
- мають властивість змінюватись відповідно до потреб та умов розвитку суспільства і права (еластичні);
- специфічні юридичні моделі дійсності (у фікціях є чіткий порядок, незалежний від зовнішніх факторів).

Можна сказати, що застосування фікції веде до закріплення вимислу в праві. Розглядаючи їх в історичному ракурсі, можна констатувати, що вони відігравали винятково важливу роль при формуванні правої системи та норм як спеціальний юридичний метод, що передбачає певну абстракцію порівняно з існуючими в дійсності правовідносинами та їх складовими. Тому фікції були типовим явищем для архаїчних та зародкових правових систем. І саме тому деякі дослідники вважають, що на сучасному етапі розвитку права застосування фікцій поступово скорочується. На мій же погляд, у зв'язку з прагненням за-

конодавців універсалізувати правові норми, які регулюють постійно зростаюче коло суспільних відносин, прагненням вивести правові норми на рівень загальних засад та принципів (особливо такі тенденції помітні в міжнародному праві), фікції переживають «друге дихання» і займають значне місце в процесі законотворення.

Оскільки фікція є припущенням, яке в деяких випадках може бути й хибним, застосування фікцій завжди має обмежений характер, тобто має місце лише в межах змісту самої юридичної фікції, в межах тих відносин, обставин чи фактів, які фікція має на увазі. Але, як я вже зазначав вище, юридичні фікції можуть змінюватись відповідно до еволюції суспільних відносин, які ними регулюються. Така еластичність змісту юридичних фікцій дає їм змогу мати сталий характер у цивільному праві.

Усі можливі юридичні фікції можна класифікувати. За предметом узагальнення їх ділять на прості та похідні. До простих належать фікції, пов'язані з об'єктивною дійсністю, тобто такі, що мають на увазі узагальнення обставин, які існують реально в суспільстві, незалежно від урегульованості їх правовими нормами. До простих фікцій належать норми права про:

- оголошення громадянина померлим;
- усиновлення;
- визначення частки у спільному майні подружжя;
- представництво і довіреність;
- рухомі й нерухомі речі;
- гроші;
- правову природу юридичної особи;
- позовну давність та поновлення строків позовної давності тощо.

До похідних належать юридичні фікції, які пов'язані з юридичною діяльністю, тобто такі, введення яких зумовлене потребою спрощення цивільних правовідносин. Фактично, такі фікції наближені до поняття аналогії в праві, але мають на меті, як правило, не заповнення прогалін у правовому регулюванні, а створення простих і оптимальних моделей правового регулювання. Обґрунтованою можна вважати навіть точку зору, що аналогія є вужчим поняттям і входить до складу фікцій. До похідних фікцій можна віднести:

- умови договору комісії (припущення, що комісіонер є власником);
- умови договору міни (припущення, що має місце договір купівлі-продажу);
- норми про право власності на інформацію (припущення про інформацію як різновид майна, хоча насправді інформація не є май-

ном, а тому не може вважатися предметом права власності) тощо.

За жорсткістю юридичні фікції можна поділити на фікції-аксіоми та фікції-презумпції (за цим критерієм їх можна поділити також на оспорювані й неоспорювані). Фікції-аксіоми є безумовними твердженнями чи припущеннями, які не можуть бути спростовані судом. Вони встановлюються нормами права і, відповідно, захищаються державою. До них належать, наприклад, норми про визначення місцезнаходження юридичної особи чи місця проживання фізичної особи, а також норми про юридичну особу, про рухомі та нерухомі речі тощо. До фікцій-презумпцій належать фікції, які можуть бути оспорені в суді. Такі юридичні фікції встановлюються як нормами права (інститут визнання особи безвісти зниклою чи померлою), так і сторонами в угодах, і мають значення та обов'язковий характер тільки для учасників цієї угоди. Наприклад, такою договірною фікцією буде домовленість сторін про валюту платежу (розрахунків). Мається на увазі, що для сторін угоди саме сума коштів *певної валюти* буде вважатись належною оплатою, грошима.

Взагалі можливість встановлювати фікції сторонами в угодах зумовлена загальним принципом цивільного права - принципом диспозитивності. Такі його складові, як: 1) юридична рівність сторін; 2) вільне волевиявлення; 3) майнова автономність, - дають право суб'єктам цивільних правовідносин (зокрема й правочинів) домовлятися про моделі правового регулювання і, відповідно, визначати фікції. Встановлення сторонами угоди фікцій має на меті звільнити у майбутньому ці ж сторони від доведення в суді фактів та обставин, які охоплюються «договірною фікцією». А це, в свою чергу, сприяє стабілізації та впорядкованості цивільного обороту і спрощенню процедури вирішення спорів між сторонами договірних правовідносин.

Розглянемо деякі приклади юридичних фікцій у цивільному праві України.

Найвідоміша з усіх фікцій - це, очевидно, повчальний вислів: «незнання законів не звільняє від відповідальності».

Велика кількість фікцій використана українським законодавцем у регулюванні спадкових відносин. Так, фікцією є принцип декларативної дії розподілу спадкового майна, згідно з яким кожен спадкоємець отримує свою долю спадку безпосередньо від померлого спадкодавця навіть після того, як майно декілька років перебувало у спільному нероздільному володінні з померлим. Інший приклад фікції - участь у цивільних пра-

вовідносинах ненародженої дитини. Згідно з умовами цієї фікції шойно зачата дитина вважається народженою шоразу, коли таке рішення збігається з інтересами цієї дитини.

Очевидною фікцією є також припущення про те, що рухома річ є нерухомістю і навпаки. Адже як у римському праві раби вважались нерухомістю, так в українському законодавстві засоби транспорту прирівняно до нерухомості, — що не відповідає дійсності в реальному житті, адже ні раби, ні засоби транспорту не є невіддільними від земельної ділянки, за класичним визначенням нерухомих речей.

Інститут визнання громадянина померлим. Ця фікція передбачає, що з певної умовної дати смерть людини припускається, вважається за даність, хоча така може й не мати місця в реальному житті. Особливість застосування вказаного інституту полягає в тому, що умова про смерть людини може бути спростована в суді.

Конструкція юридичної фікції використана при визначенні моменту, з якого угода вважається недійсною. У відповідній нормі Цивільного кодексу УРСР закріплено: «угода, визнана недійсною, вважається недійсною з моменту її укладення». Взагалі, слід врахувати, що не лише в інституті визнання угод недійсними, а й в інших нормах

права поняття фікції вводиться такими словами, як «вважається», «припускається», «застосовується як» тощо. Наприклад, норма про укладення договору за пропозицією, зробленою із зазначенням строку для відповіді, містить положення про те, що «договір вважається укладеним, якщо особа, яка зробила пропозицію, одержала від іншої сторони відповідь про прийняття пропозиції протягом цього строку» (стаття 155 Цивільного кодексу УРСР).

Фікцією є й обіг інформації як майна. Зокрема, стаття 39 Закону України «Про інформацію» закріплює можливість обігу інформації як товару.

Звичайно, можна навести ще довгий ряд прикладів застосування юридичних фікцій у цивільному праві, але очевидним є висновок, що юридичні фікції - необхідна умова існування правових норм. Це умова універсальності, стрункості та впорядкованості правил правового регулювання суспільних відносин. Єдиним застереженням при цьому лишається невідривність фікції від реальних правовідносин, для врегулювання яких вона створюється, та очевидність такого зв'язку для всіх суб'єктів цивільних правовідносин, а якщо мова йде про договірні фікції - очевидність змісту фікції, перш за все для суду.

О. Velychko

LEGAL FICTIONS IN THE CIVIL LAW

The article is an attempt of short overview of the legal fiction's law nature and the ways of its application in the civil law, also the special features of the application are being touched upon.